

برایند ارزش آفرینی دیپلماسی نوین منطقه‌ای (اقتصادی - سیاسی)

جمهوری اسلامی ایران در اوراسیا

(عضویت، اهداف، فرصت‌ها، چالش‌ها)

** احمد شوهانی

** محسن جمشیدی

* پژوهشگر سیاسی و دانش‌آموخته‌ی دکتری تخصصی علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران)، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

mosenmd16@yahoo.com

** استادیار و عضو هیات علمی گروه علوم سیاسی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

shohaniahmadd@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۲۲

چکیده

آسیای مرکزی (اوراسیا) از مناطق ژئواستراتژیک در جهان است که از ظرفیت خوب و مناسبی برای ارتقاء سطح اقتصادی کشورهای منطقه برخوردار است. به رغم عضویت، ایا سیاست خارجی ایران می‌تواند از این ظرفیت‌ها در راستای منافع ملی خود به بهترین نحو بهره‌برد (بیان مسئله). برایند عضویت ایران در پیمان‌های منطقه‌ای (اوراسیا) بیشتر دارای چه اهداف و دستاوردهایی است؟ بنظر می‌رسد که برایند عضویت ایران در پیمان‌های منطقه‌ای یاد شده، بیشتر دارای اهداف اقتصادی است تا سیاسی. با این حال اما این اهداف تا بحال بطور کامل محقق نشده است، زیرا قدرت و محور نفوذ ایران در این منطقه بسیار کمتر از دو قدرت دیگر یعنی (چین و روسیه) است. در برخی موارد تعارض منافع نیز دیده می‌شود (سوال، فرضیه). پژوهش حاضر از نوع کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است. هدف از پژوهش حاضر شناخت ظرفیت‌ها و میزان تاثیر دیپلماسی اقتصادی ایران از منطقه اوراسیا می‌باشد (نوع، روش، هدف). یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که، مخالفت با هژمون جهانی در منطقه اوراسیا و همکاری کشورهایی مانند روسیه، چین و ایران در این راستا، بر معادلات جهانی تأثیر بسزایی می‌گذارد و در عین حال نظام تک-چند قطبی را به سمت چندجانبه‌گرایی سوق می‌دهد (بعد کلان). همچنین ساختار و اهداف سازمان‌های یاد شده و عضویت ایران در آن‌ها، با غلبه بر گزاره‌های امنیتی-سیاسی، دارای ابعاد اقتصادی-سیاسی نیز می‌باشد که در صورت درک صحیح آن، فرصت‌هایی برای ایران در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و تجاری ایجاد می‌شود، اما به دلایل مطرح شده ایران را بطور کامل به اهداف خود نمی‌رساند (یافته‌ها).

واژه‌های کلیدی: آسیای مرکزی، اتحادیه اقتصادی اوراسیا، شانگهای، عضویت ایران، همگرایی منطقه‌ای.

نوع مقاله: پژوهشی

۱- مقدمه

ایجاد اتحادیه‌ها، انتخاب شرکا و به کارگیری صحیح ابزارها و امکانات سیاسی، ارکان اساسی اعمال قدرت راهبردی در صحنه جغرافیای سیاسی اوراسیا است و رقابت‌های ژئوپلیتیک در سایر نقاط جهان تبعی و حاشیه‌ای است.

در عصر امروز در سطح کلان حاکمیت بر مناطق حساس اوراسیا محور اصلی برتری جهانی است و در نتیجه شاخص‌های مختص مناطق راهبردی جهان باید در این ابرقاره جستجو شود. به همین دلیل شکل آرایش نیروها، سیاست

امروزه به عنوان قدرت‌هایی درجه اول منطقه‌ای شناخته می‌شوند، به عقیده پژوهشگران سیاسی پتانسیل لازم برای تشکیل یک محور ضد هژمون در منطقه اوراسیا را دارا هستند (Doraj and Fallahat pesheh, 2019: 35).

بعد از جنگ سرد گرایش به سوی منطقه‌گرایی در مناطق گوناگون جهان بیشتر شد. آسیای مرکزی از مناطق ژئواستراتژیک است که همواره در کانون توجه کشورهای مختلف بوده است. در این منطقه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ظرفیت خوب و مناسبی برای ارتقا سطح اقتصادی کشورهای این منطقه دارد. حال مسئله ما در این پژوهش این است که، آیا سیاست خارجی ایران می‌تواند از این ظرفیت‌ها در راستای منافع ملی خود به بهترین نحو بهره‌برد. به رغم عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و پیمان منطقه‌ای شانگهای، آیا سیاست خارجی ایران می‌تواند از این ظرفیت‌ها در راستای منافع ملی خود به بهترین نحو بهره‌برد. پژوهش حاضر از نوع کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی تدوین شده است. همچنین گردآوری اطلاعات و داده‌ها به شیوه‌ی کتابخانه‌ای و نت‌برداری بوده است. اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش نیز موید این نکته است که آیا این موافقت‌نامه‌ها و اتحادیه‌ها در عمل گره از مشکلات اقتصادی داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی باز خواهد نمود یا فقط روی کاغذ اعتبار خواهند داشت.

۲- ادبیات پژوهش (پیشینه تحقیقاتی)

در ارتباط با موضوع مورد نظر نگارنده بصورت مستقیم منبعی یافت نشد، در ادامه مطب چنداثر را که با عنوان موضوع سنخیت بیشتری دارند به صورت اختصار بررسی می‌نماییم:

فلذا اوراسیا صفحه بزرگ شطرنجی است که بر روی آن رقابت قدرت‌ها و تلاش برای برتری جهانی ادامه می‌یابد و همانگونه که گفته شد؛ ارزیابی الگوهای رفتار ژئوپلیتیک قدرت‌ها در اوراسیا تا اندازه‌ی زیادی ساختار آینده نظام ژئوپلیتیک جهان را روشن خواهد کرد (Doraj and Fallahat pesheh, 2019 : 28). در طول چند سال گذشته موافقت‌نامه‌های تجاری به طور چشم‌گیری افزایش داشته، و تا سپتامبر ۲۰۲۰ تعداد ۳۰۶ موافقت‌نامه‌ی تجاری - منطقه‌ای فعال به سازمان تجارت جهانی گزارش شده است. با افزایش روز افزون آزادسازی تجاری، بررسی آثار رفاهی و اقتصادی موافقت‌نامه‌های تجاری همواره از دغدغه‌های اصلی سیاست‌گذاران و پژوهشگران اقتصادی بوده است (Nejati and Balaghi enallo, 2022: 88). منطقه‌ی استراتژیک اوراسیا در دوران جنگ سرد صحنه اصلی رقابت بین دو ابرقدرت جهان بود و اکنون نیز به نظر (زیبگنیو برژینسکی)^۱ مشاور امنیت ملی جیمی کارتر، که یکی از طرفداران جدی بازی‌های سیاسی در اوراسیاست، در عصر پس از جنگ سرد نیز مورد اختلاف و درگیری قدرت‌های بزرگ باقی خواهد ماند. از نظر وی، عامل اصلی ژئوپلیتیک، نمایانگر هژمونی آمریکا و نقش بی‌سابقه آن در اوراسیاست. در این راستا ایالات متحده برای ترسیم جدید نقشه ژئوپلیتیک اوراسیا، باید قدرتهای بزرگ صاحب نقش در این منطقه ژئوپلیتیک همچون روسیه، چین و ایران را از موضع کنونی خود عقب براند و نفوذ خود را در این منطقه ژئوپلیتیک محورافزایش دهد. در شرایط جدید نظام بین‌الملل که در آن هر قدرتی با مقاومتی همراه است، منطقه اوراسیا از بیشترین استعداد ممکن برای تشکیل یک محور ضد هژمون در برابر آمریکا برخوردار است و کشورهایمانند روسیه، چین و ایران که

1. Zbегneu Berzhensci

محقق، محققین	عنوان پژوهش	شرح، یافته ها و نتایج پژوهش
دکتر ابراهیم علی رازینی، فائقه شاهانی، هدیه وجدانی طهرانی (۱۳۹۲)	بررسی پتانسیل تجاری میان ایران و کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای (SCO) با استفاده از مدل جاذبه.	در بررسی تأثیر سازمان همکاری شانگهای به عنوان یک بلوک تجاری، یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که علامت ضریب پتانسیل تجاری مثبت بوده و می‌تواند جریان تجارت غیرنفتی دوجانبه میان ایران و کشورهای عضو شانگهای را به میزان ۱۷ درصد افزایش دهد. همچنین براساس نتایج برآورد پتانسیل تجاری به روش جاذبه در سال‌های مورد بررسی، کشور ایران در تجارت غیرنفتی خود با برخی کشورهای عضو سازمان شانگهای به خصوص سه کشور مهم چین و روسیه و هند به طور کامل از پتانسیل تجاری غیرنفتی خود استفاده نکرده و هنوز ظرفیت بلااستفاده وجود دارد. با توضیحات ارائه شده مشخص می‌شود که مقاله فوق جنبه‌هایی از موضوع مورد نظر نگارنده را مورد تحلیل قرار داده است، اما به طور کلی همه‌ی متغیرها را پوشش نداده و با موضوع مورد نظر نگارنده متفاوت است.
علیرضا رضایی (۱۴۰۰)	سیاست خارجی مطلوب دولت ابراهیم رئیسی؛ الگوی نظم عدالت محور مبتنی بر استراتژی موازنه نرم.	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که دولت ابراهیم رئیسی جهت اقدام مطلوب در چنین فضایی که در عرصه داخلی در چارچوب دوره‌های مختلف تبیین شد و در عرصه بین‌المللی در قالب نظام بین‌الملل پساجنگ سرد تشریح شد، بایستی با یک الگوی رفتاری ثابت و استراتژی مناسب در عرصه نظام بین‌الملل تک‌قطبی به دنبال دستیابی به اهداف و منافع باشد که در کارزار انتخاباتی در عرصه داخلی و سیاست خارجی بیان نموده است. این الگوی رفتاری ثابت چیزی نیست جز نظم عدالت محور و استراتژی مرتبط با آن که بتواند نحوه رویارویی ایران را با قدرت هژمون بصورت مطلوب تدبیر نماید، استراتژی موازنه نرم است. با این توضیحات مشخص می‌شود که موضوع و محور این مقاله بیشتر سیاست خارجی دولت سیزدهم می‌باشد و با موضوع مورد نظر نگارنده که کلی‌تر می‌باشد متفاوت است.
مسعود همیانی، سید محمد کاظم سجادی پور (۱۴۰۱)	ژئوپلیتیک و هویت اوراسیایی: ایران و سازمان همکاری شانگهای.	یافته‌های این پژوهش با استفاده از روش کیفی و افق بین‌اندازی نشان می‌دهد که در یک نگاه بلندمدت، سازمان شانگهای یک سازوکار مهم برای دستیابی به برخی اهداف سیاست خارجی به ویژه سیاست نگاه به شرق در اختیار تهران قرار می‌دهد. عضویت کامل همچنین مشارکت فعال تهران در شکل‌گیری رژیم‌های امنیتی و اقتصادی منطقه‌ای را تسهیل میکند. اما با این توضیحات و تحلیل نگارنده مشخص می‌شود که یافته‌های این مقاله با پژوهش حاضر متفاوت بوده است.
مهدی نجاتی، یاسر بلاغی اینالو (۱۴۰۱)	تحلیل منافع عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای: رویکرد تعامل عمومی قابل محاسبه.	یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که بخش «غلات و محصولات زراعی» به دلیل نرخ تعرفه اولیه بالا، بخش «منسوجات و پوشاک» به دلیل نرخ تعرفه اولیه بالا، بخش «صنایع سبک» به دلیل نرخ تعرفه اولیه بالا و بخش «صنایع سنگین» نیز به دلیل حجم تجارت بالا، از بخش‌های مهم و اثرگذار عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای است و پیشنهاد میشود، تغییرات نرخ تعرفه‌ی بخش‌های ذکر شده، با دقت بالایی انجام شود. در مجموع، نتایج نشان می‌دهد که عضویت ایران در این سازمان، افزایش متغیرهای رفاه، تولید و تجارت در کشورمان را به همراه دارد. اما با این توضیحات این مقاله همه‌ی جنبه‌های عضویت ایران را مورد تحلیل قرار نداده و با موضوع مورد نظر نگارنده متفاوت است.
مهدی محمدنیا، عبدالمجید سیفی (۱۴۰۳)	جایگاه موازنه‌گری ناحیه‌ای در سیاست خارجی چین در قبال ایالات متحده در خلیج فارس.	یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که با توجه به وجود متحدان سنتی آمریکا در خلیج فارس و نقش ژئواکونومیک این منطقه در تأمین امنیت انرژی جهان، منطقه خلیج فارس از جایگاه موازنه‌گری ناحیه‌ای در راهبرد سیاست خارجی چین در قبال ایالات متحده، برخوردار است. همانطور که توضیح داده شد محور این مقاله بیشتر بعد کلان اهداف قدرتهای بین‌المللی در منطقه می‌باشد و با موضوع مورد نظر نگارنده که بیشتر بحث عضویت ایران در پیمانهای منطقه‌ای می‌باشد، متفاوت است.

۳- چارچوب نظری

رویکرد سازه انگاری یک نظریه ساختاری نظام بین الملل است که ادعاهای اصلی زیر را مطرح می‌کند:

الف: دولتها واحدهای اصلی تحلیل نظریه سیاست بین المللی هستند.

ب: ساختارهای کلیدی در سیستم دولتها بین‌ذهنی هستند تا مادی.

ج: هویت‌ها و منافع دولتی در بخش‌های مهمی توسط این ساختارهای اجتماعی ساخته می‌شوند، نه اینکه به طور برون‌زا توسط طبیعت انسانی (آن طور که نئورئالیست‌ها معتقدند) یا سیاست داخلی (به نفع نئولیبرال‌ها) به سیستم داده شود. اما مسئله اصلی این است که، در خصوص همگرایی منطقه‌ای، سازه‌انگاران معتقدند که، یک بلوک منطقه‌ای زمانی شکل می‌گیرد که دولتها به این درک برسند که منابع خود را به منظور تعقیب اهداف سیاسی، فرهنگی و اقتصادی ترکیب کنند. برخی سازه‌انگاران معتقدند که سازمان‌های منطقه‌ای در نتیجه هویت‌های فرهنگی مشترک بین دولتها پدید آمدند. اصلا ساخت اجتماعی مناطق بر فرآیند شکل‌دهی مناطق از طریق هویت‌ها و آداب و رسوم مشترک دلالت دارد. رویکرد سازه‌انگاری مفهوم ایستا از مناطق را کنار می‌گذارد و آنها را به عنوان موجودیت‌های شناختی پویایی می‌بیند که توسط پیوندهای اقتصادی و نهادی متقابل تقویت شده‌اند. می‌توان استدلال کرد که رویکرد سازه‌انگاری مبنایی برای درک مفهوم اوراسیا گرایی فراهم می‌کند؛ زیرا هم چون نظریه ارتباطات، عامل تعیین‌کننده در آغاز و استمرار همگرایی منطقه‌ای را نوعی احساس جامعه بودن یا منطقه بودگی می‌داند. شکل‌گیری و تکوین حس منطقه بودگی نیز مستلزم انگاره‌ها، هنجارها و هویت مشترک بین اعضای منطقه است. **ساختارهای معنایی، هنجارها و ارزش‌های مشترک** برای تکوین هویت منطقه ای لازم و ضروری است زیرا به منافع جمعی آنها در همگرایی منطقه‌ای شکل می‌دهد. اما بایستی خاطر نشان کرد که، در مورد اوراسیا نیز آنچه در عصر کنونی ملت‌های مختلف را زیر یک سقف گرد هم آورده است، یک درک مشترک از تهدیدها و منافع اعضا در بستر اشتراکات تاریخی و فرهنگی می‌باشد. برای درک

اهمیت سازمان شانگهای به عنوان محرکه قوی ادغام اوراسیا، یکی از اولین عواملی که باید به آن توجه کرد، پیشینه تاریخی منطقه می‌باشد و لازم است به صورت گام به گام یک منطقه را در سیر تاریخی آن شناخت. نهایتاً اینکه امروزه سازمان‌های منطقه‌ای و سازوکارهای همکاری متنوعی چون سازمان شانگهای در سراسر جهان غیر غربی وجود دارد که شامل کشورهای با مدل‌های حکمرانی متفاوت از مدل‌های موجود در اروپای غربی می‌باشند و در حالی که این نکته درست است که بیشتر سازمان‌های بین دولتی غیر غربی نظیر اتحادیه جنوب شرق آسیا موسوم به آ.سه.ان و سازمان همکاری شانگهای از نظر یکپارچگی و هماهنگی سیاسی هم چون اتحادیه اروپا پیشرفت نکرده‌اند، اما نباید آنها را به عنوان سازوکارهای غیر مؤثر همکاری منطقه‌ای رد نمود (Hameani and Sajadpor, 2022:74).

۴- اتحادیه‌ی اقتصادی اوراسیا

ریشه نظری تکوین اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را باید در پیشنهاد نور سلطان نظربایف^۱ رئیس جمهور قزاقستان در سال ۱۹۹۴ میلادی در خصوص تکوین بلوک تجاری منطقه‌ای جستجو کرد. پس از طرح این پیشنهاد در سال ۲۰۰۰ میلادی بلاروس، قزاقستان، روسیه، قرقیزستان و تاجیکستان، جامعه اقتصادی اوراسیایی را با هدف ایجاد بازار مشترک برای کشورهای عضو به وجود آوردند که از یکستان نیز در سال ۲۰۰۶ میلادی به آن پیوست. در سال ۲۰۰۷ میلادی روسیه، قزاقستان و بلاروس درباره ایجاد یک اتحادیه گمرکی میان خود به توافق رسیدند. در سال ۲۰۰۹ میلادی ابتدا توافقاتی میان مسکو، آستانه و مینسک در خصوص ایجاد تعرفه گمرکی مشترک و ایجاد کد مشترک به جای قوانین داخلی صورت پذیرفت و در نهایت توافقات مذکور به امضای رؤسای جمهوری سه کشور رسید و بدین ترتیب، اتحادیه گمرکی در سال ۲۰۱۰ میلادی، میان این سه کشور شروع به فعالیت کرد. هدف این اتحادیه ایجاد فضای واحد اقتصادی، توسعه بازار مشترک و دستیابی به حرکت آزاد کالا، سرمایه،

1. Nor solltan Nazar bayof

این کمیسیون رکن اجرایی اتحادیه است. مقرر این کمیسیون به عنوان سازمان نظارتی بر اتحادیه گمرکی در مسکو قرار دارد که متشکل از ده نفر می‌باشد که از هر پنج کشور عضو دو نفر نماینده در آن حضور دارد. تیگران سرکیسیان نخست وزیر سابق ارمنستان رئیس آن است. از دیگر اعضای کلیدی کمیسیون می‌توان به ورونیکا نیکیشینا وزیر تجارت اتحادیه اوراسیایی اشاره کرد. این کمیسیون برخی پیشنهادات را در حوزه عملکرد، توسعه و همگرایی اتحادیه اتخاذ می‌کند. در کمیسیون اقتصادی اوراسیایی بیش از هزار نفر از متخصصان مربوطه مشغول به فعالیت هستند. تصمیمات کمیسیون اقتصادی اوراسیایی در صورتی که توسط دو سوم آراء در هیأت ده نفره تصویب شود، برای تمامی کشورهای عضو الزام‌آور خواهد بود. با این حال هر یک از اعضاء از طریق کمیسیون شورای اقتصادی اوراسیایی که شامل معاونان نخست وزیران کشورهای عضو است دارای حق وتو می‌باشند.

۴-۵ - دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی^۴

این دادگاه به عنوان نهادی قضایی به حل اختلاف و تفسیر مسائل حقوقی اتحادیه می‌پردازد. این دادگاه شامل دو قاضی از هر کشور عضو است. که هر کدام برای یک دوره نه ساله خدمت می‌کنند. این قضات از سوی شورای عالی اقتصادی اوراسیایی به پیشنهاد دولتهای عضو انتخاب می‌شوند. مقرر این دادگاه بر اساس بند ۳ ماده ۱۹ این اتحادیه در مینسک بلاروس است. سازوکارهای مالی همگرایی اوراسیایی در چارچوب بانک توسعه اوراسیایی و صندوق توسعه و ثبات سازی اوراسیایی تحقق می‌یابد. بانک توسعه اوراسیایی به عنوان وام‌دهنده برای تامین مالی طرح‌های زیربنایی است (Farsaei and Others, 2019): (148).

۶- عضویت جمهوری اسلامی ایران

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به دلیل سابقه ارتباطات فرهنگی و اهمیت ژئوپلیتیک اعضای آن در چند سال گذشته، مورد توجه سیاست خارجی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. دولتهای یازدهم و دوازدهم در چارچوب

خدمات و مردم در بازار واحد کشورهای عضو، کاهش قیمت کالاها با کاهش هزینه‌های حمل و نقل مواد خام، ترویج رقابت سالم در بازار مشترک، سیاست‌های مشترک در کشاورزی، انرژی، فناوری و حمل و نقل اعلام گردید. ارمنستان در ۲ ژانویه ۲۰۱۵ میلادی و قرقیزستان در ۶ اوت ۲۰۱۵ میلادی به عضویت کامل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی درآمدند. در حال حاضر کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، جمهوری ارمنستان (در منطقه قفقاز در همسایگی شمال غربی ایران)، جمهوری بلاروس (در همسایگی شمال غربی روسیه و در همسایگی لهستان)، جمهوری قزاقستان و جمهوری قرقیزستان (در منطقه آسیای مرکزی) فدراسیون روسیه هستند. بجز ارمنستان که با دیگر اعضا پیوستگی جغرافیایی ندارد بقیه اعضا با یکدیگر پیوند زمینی مستقیم دارند (Farsaei and Others, 2019): 147.

۵- ارکان و نهادهای اتحادیه اقتصادی اوراسیا

۱-۵ - شورای عالی اقتصادی اوراسیایی^۱

این شورا مهمترین رکن اتحادیه است که از سران کشورهای عضو تشکیل شده است. یکبار در سال تشکیل می‌شود. این شورا مهمترین تصمیمات اتحادیه اقتصادی، استراتژی‌ها، مسیرها و چشم‌اندازهای توسعه اقتصادی را ترسیم می‌کند. معمولا موضوعات خطیر و بحث برانگیز به شورای عالی اقتصادی اوراسیایی ارجاع داده می‌شود.

۲-۵ - شورای بین دولتی اوراسیایی^۲

این شورا دومین رکن اتحادیه است که اعضای آن نخست وزیران کشورهای عضو هستند. این شورا دو بار در سال برگزار می‌شود. وظیفه این شورا نظارت و اجرای تصمیمات شورای عالی اقتصادی است. در صورتی که میان اعضاء در خصوص موضوعی اختلاف وجود داشته باشد، موضوع اختلاف به نخست وزیران کشورهای عضو ارسال می‌گردد.

۳-۵ - کمیسیون اقتصادی اوراسیایی^۳

1. Supreme Eurasian Economic Council
2. Eurasian Intergovernmental Council
3. Eurasian Economic Commission

4. Court of the Eurasian Economic Union

۱-۷ - معضل قطعیت

معضل قطعیت در سیاست خارجی ایران به عنوان نخستین متغیر، همواره قوام بخش این محدودیت‌ها در روابط سیاسی و نظامی دو کشور بوده است. به طور نمونه، در نظر بگیریم درست پس از نهایی شدن برجام که دولت روحانی از علاقه ی خود برای نزدیکی به غرب و رسانه‌های بین‌المللی از امکان آشتی احتمالی ایران و آمریکا سخن می‌گفتند، بسیاری از کشورها نمایندگان خود را به تهران فرستادند تا فرصت بازگشت ایران به اقتصاد جهانی را مغتنم بشمارند. در این میان چین نیز از این قاعده‌مثنی نبود. شی جین پینگ اولین رهبر جهان بود که پس از اجرای توافق هسته‌ای به ایران سفر کرد. وی در بدو ورود در مقاله‌ای که در روزنامه ایران نوشت، از ضرورت احیای جاده ابریشم سخن گفت و با عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای موافقت کرد. اما چند ماه پس از برجام، یعنی زمانی که حاکمیت ایران با قطعیت این پیام را به دنیا مخابره کرد که «این مذاکراتی که امروز در جریان است، صرفاً در قضیه‌ی هسته‌ای است و لاغیر»، تکرار این مواضع و ارسال این پیام به جامعه‌ی جهانی، نزد کشورهای شرقی این گونه ترجمه شد که ایران با دشمنی مداوم با غرب از گزینه‌های چندانی برخوردار نیست و لذا لازم نیست برای جلب رضایت آن هزینه‌ای متقبل شد. در چارچوب همین فضای قطعیت پکن از موضع قبلی خود در خصوص همکاری‌های دفاعی با تهران و همچنین حمایت از ایران در پیوستن به سازمان شانگهای در «اجلاس سران شانگهای ۲۰۱۶ تاشکند» عقب نشینی کرد و نارضایتی جدی ایران را به دنبال آورد (Rezaei and Osoghi, 2016: 106).

۲-۷ - عدم تقارن

در روابط ایران و چین یک واقعیت مهم دیگر نیز وجود دارد که همچنان طی دو دهه‌ی گذشته، حل نشده باقی مانده است. آن مشکل «عدم تقارن» است. عدم تقارن هم به دو وضعیت اشاره دارد:

الف: تفاوت اولویت‌ها: منظور از تفاوت اولویت‌ها آن است که چین به لحاظ اهمیت، در اولویت نخست سیاست خارجی و دفاعی جمهوری اسلامی ایران قرار دارد و این اهمیت، فوریت امنیتی دارد. در شورای امنیت ملل متحد و در مورد

گفتمان ژئوپلیتیک، عمل‌گرایانه و اقتصاد محور توجه ویژه ای را به گسترش روابط اقتصادی با کشورهای عضو این اتحادیه داشتند. این امر زمانی بیشتر نمود یافت که همگرایی اقتصادی در سطح جهانی، منطقه‌ای و ریز منطقه‌ای یک ابتکار مهم برای دستیابی به توسعه اقتصادی تلقی می‌شود. فلذا توجه به اهداف اعلامی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و تأکید روسیه بر ایجاد اوراسیای بزرگ به عنوان مرکز جدید توسعه اقتصادی از طریق مشارکت و همکاری با سایر کشورها، ایران موضوع امضای موافقتنامه تجارت ترجیحی با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را در چند سال گذشته در دستور کار قرار داد و تهران به کمیسیون اقتصادی اوراسیایی پیشنهاد ایجاد یک منطقه آزاد تجاری میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را مطرح نمود که از جانب اعضای اتحادیه مورد استقبال قرار گرفت و سرانجام پس از دو سال مذاکرات متعدد و ارزیابی کمی و کیفی اقلام و میزان تعرفه ترجیحی آنها، موافقتنامه‌ای در این زمینه در تاریخ ۲۷ اردیبهشت ۱۳۹۷ در شهر آستانه قزاقستان به امضا رسید. به این ترتیب برای نخستین بار پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران با انعقاد موافقتنامه‌ای جامع، زمینه حضور ایران در یک اتحادیه اقتصادی منطقه‌ای (به جز اکو) فراهم شد. با اجرای موافقتنامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی از تاریخ پنجم آبان ماه سال ۱۳۹۸ یک گام مقدماتی به سوی تجارت آزاد با این کشورها هموار شد (Farsaei and Others, 2019: 143).

۷ - چالش‌ها

همکاری با ایران حتی برای کشورهایی که منافع مشترکی با ایران دارند، عموماً دشوار است. به علاوه روابط فزاینده ی امنیتی با ایران (حتی با وجود عضویت رسمی ایران در پیمان شانگهای) ممکن است موجب ناکام ماندن تلاش‌های چین برای گسترش همکاری اقتصادی با دیگر کشورهای منطقه، به ویژه اسرائیل و کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس و مصر شود که ایران را رقیب اصلی خود می‌دانند.

محدودیت‌های جدی بر توسعه‌ی مناسبات نظامی و دفاعی باز می‌کند. پس از جنگ سرد ادغام منطقه‌ای بارزترین پدیده دهه آخر قرن بیستم بوده است. قاره آسیا نیز از این روند عقب نماند و چندین سازمان منطقه‌ای ایجاد نمود. سازمان همکاری شانگهای یک نمونه از سازمان‌های غیرغربی است که بیشترین توجهات ناظران مسائل بین‌المللی را به خود جلب کرده است. کشورهای اعضای اوراسیا که بیش از ۶۰ درصد از قلمرو اوراسیا و بیش از ۴۰ درصد جمعیت جهان را تشکیل می‌دهند، تقریباً یک چهارم تولید ناخالص داخلی جهان را تولید می‌کنند. در مورد ایران یک چالش کلیدی پیش رو، چگونگی سازگاری با واقعیت ژئوپلیتیکی در حال ظهور اوراسیا خواهد بود. به ویژه در زمانی که تغییر رقابت‌های قدرت‌های بزرگ، برنامه‌ها و جاه‌طلبی‌های پنهان و آشکار برخی بازیگران منطقه‌ای برای همکاری و رقابت ژئواستراتژیک و ژئواکونومیک و تمایل کشورهای آسیای مرکزی برای استقلال و مانورهای استراتژیک بیشتر، یک محیط پیچیده‌تری را پیش روی سیاست‌گذاران ایرانی قرار می‌دهد (Hameani and Sajadpor, 2022: 72).

۸ - موازنه قدرت و سیاست هویت در اوراسیا

به موازات تغییر مراکز ثقل قدرت از آتلانتیک به اقیانوس هند و آرام که بازتاب آن در رونمایی از استراتژی ایدئوپسفیک و احیای سازوکار گفت‌گویی امنیتی کواد^۱ شامل ایالات متحده، هند، استرالیا و ژاپن، در دولت ترامپ و امضای پیمان مشارکت اوکاس^۲ شامل ایالات متحده، بریتانیا و استرالیا، در دولت بایدن با هدف مهار چین در حوزه دریایی منعکس شده است، بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند که اگر چین در خشکی یعنی پهنه اوراسیا نیز بتواند همچون حوزه اقیانوس آرام تبدیل به بازیگر مسلط گردد، به هژمون آسیا تبدیل خواهد شد.

۸-۱ - رقابت و همکاری پکن و مسکو در پهنه اوراسیا
برخی ناظران مدعی هستند که سازمان همکاری شانگهای ابزاری کلیدی در سیاست خارجی چین و روسیه در قبال

جلوگیری، تأخیر و محدودیت برای قطع نامه‌های ضد ایرانی و نیز تأمین نیازهای دفاعی کشور، چین از جایگاه مهمی نزد ایران برخوردار است. اما در سوی دیگر، موضوع متفاوت است. ایران برای چین یک اولویت عمده نیست. اگرچه ایران به لحاظ اقتصادی و ژئواستراتژیک برای تضمین امنیت انرژی چین دارای جایگاه مهمی است، اما پکن ملاحظات جهانی دارد که در آن ایالات متحده ی آمریکا غیرقابل انکار است. از همین رو میبینیم که حجم مبادلات چین با آمریکا ۱۱ برابر مبادلات آن با ایران است. باید پذیرفت که جایگاه ایران برای چین از اهمیت و فوریت کم‌تری در قیاس با نگاه تهران به پکن برخوردار است. هرچند منطق نزدیکی دو کشور از دیدگاه راهبردی - سیاسی و بر مبنای دفع تهدید غرب (آمریکا) و در قالب گسترش همکاری‌های نظامی و امنیتی برای افزایش نقش هر دو کشور مهم است، اما اراده چینی‌ها صرفاً به جلوگیری و محدودسازی نفوذ آمریکا در منطقه‌ی «خارج نزدیک در شرق آسیا» موضوعیت دارد و مناسبات نظامی با ایران برای این کشور عموماً از زاویه تجارت و اقتصاد است؛ یعنی همکاری‌های دو کشور آنچنان که ایران می‌اندیشد ناشی از درک مشترک تهدید و اراده برای مقابله با آن نیست (Rezaei and Osoghi, 2016: 107).

ب: تفاوت نیازها: منظور از تفاوت نیازها هم آن است که توجه چین به ایران، بیشتر از هر چیز به خاطر مسائل دوجانبه (بازارهای ایران) و سپس نیاز به نقش مثبت منطقه‌ای است. اما در سطح جهانی، رأی وتوی چین و نقش تأخیری و محدودساز آن در شورای امنیت برای ایران اهمیت زیادی دارد. در مسائل دوجانبه هم نیازهای فنی و نظامی ایران حائز اهمیت است. از این رو، اگرچه دو کشور در حوزه‌ی اقتصادی نقش مکملی دارند، اما در سایر حوزه‌ها دارای عدم تقارن در همکاری هستند که خود محدودیت در روابط نظامی را ایجاد می‌کند. نیاز چین به ایران به گونه‌ای نیست که الزامی برای پکن ایجاد کند و در نتیجه به اقتضای شرایط و منافع آن، در روابط خود با ایران تجدید نظر کرده است. نباید فراموش کنیم که انتخاب استراتژیک چین و روابط ویژه‌ی آن با قدرت‌های بزرگ در قالب رویکرد «توسعه مسالمت‌آمیز» از یک سو و «خاص» بودن ایران در عرصه‌ی بین‌المللی از دیگر سو نیز

1. Quadrilateral Security Dialogue
2. AUKUS Partnership

مجدداً با کشورهای آسیای مرکزی وارد مشارکت‌های جدیدی شده‌اند. شایان ذکر است که همه این قدرت‌های منطقه‌ای شرکای سازمان همکاری شانگهای هستند. این مسئله اهمیت مرکزیت سازمان را در فرآیند ادغام منطقه‌ای را بیش از پیش برجسته‌تر می‌سازد. سیاست اوراسیایی کشورهای آسیای مرکزی: در این صفحه شطرنج ژئوپلیتیک اوراسیا، کشورهای آسیای مرکزی نیز به دنبال ایجاد توازن روابط خود با دو همسایه بزرگ روسیه و چین و به حداکثر رساندن دستاوردهای سیاسی و اقتصادی خود از هر بازیگر و در عین حال تلاش برای حفظ خودمختاری استراتژیک خود هستند. از این رو، گسترش روابط منطقه‌ای آنها، بستری را برای آنها فراهم می‌کند تا توانایی خود برای مانور استراتژیک در برابر قدرت‌های بزرگ افزایش دهند، سیاستی که نورسطان نظر بایف رئیس جمهور پیشین قزاقستان از آن به عنوان دیپلماسی چند جانبه^۲ یاد کرده است (Hameani and Sajadpor, 2022:78).

۹ - منافع و نقش ایران در ژئوپلیتیک اوراسیا

با وجود شکل‌گیری یک درک مشترک در خصوص هویت اوراسیایی، رقابت‌های ژئوپلیتیک اعضا که در گسترش سایر تعهدات منطقه‌ای رقیب چون اتحادیه اقتصادی اوراسیا^۳، ابتکار کمربند راه^۴، مشارکت بزرگ اوراسیا، سازمان پیمان امنیت دسته جمعی^۵، کنفرانس تعامل و اقدامات اعتمادساز در آسیا^۶ منعکس شده است، برای سازمان شانگهای چالش جدی ایجاد می‌کند. در این شرایط، ایران مجبور است علایق خود را به طور واضح شناسایی و ارتقا دهد تا حضور خود را در منطقه اوراسیا تقویت کند. در حال حاضر تلاش‌های پاکستان و ترکیه در اوراسیا در واقع یک مانع برای پروژه‌های مواصلاتی با محوریت ایران چون بندر چابهار و کریدور شمال جنوب محسوب می‌شود. به طور کلی با توجه به بازیهای توازن قدرت؛ سیاست‌های هویتی و روند ناتمام ادغام اقتصادی در اوراسیا، می‌توان گفت که پیش از آنکه در

جمهوری‌های آسیای مرکزی است. در خصوص روسیه، اعتقاد بر این است که بن بست در روابط این کشور با غرب، محرک اصلی شکل دادن به چشم‌انداز استراتژیک اوراسیا است. به طوریکه مسکو با استفاده نهادهای جدید چون شانگهای و اتحادیه اوراسیا در حال واکنش به تلاش‌های غرب برای منزوی کردن این کشور در حوزه نفوذ خود در آسیای مرکزی است. روسیه همچنین جدا از اینکه تأمین‌کننده اصلی امنیت منطقه است؛ پیوندهای تمدنی، فرهنگی و قومیتی را با آسیای مرکزی حفظ کرده است. در این باره، الکساندر لوکین استراتژیست روس، معتقد است که از نگاه مسکو، سازمان همکاری شانگهای به عنوان نماد ایدئولوژیک یک جهان چندقطبی در نظر گرفته شده بود و اعلامیه‌هایی را اتخاذ کرد که بیانگر دیدگاهی غیرغربی و چندقطبی به جهان و ارزش‌های غیر غربی بود. چین نیز به عنوان شریک تجاری و سرمایه‌گذاری اصلی در اوراسیا ظاهر شده است. روش کار پکن در سازمان هم‌کاری شانگهای این بوده است که از این سازمان به عنوان سازوکاری برای ایجاد و تقویت رابطه‌های دوجانبه قوی تر با کشورهای آسیای مرکزی استفاده کند. لذا برخی معتقدند: «چین اکنون به دنبال آن است تا با تبدیل نمودن آسیای مرکزی به نقطه محوری ابتکار «کمربند راه»^۱ از قدرت عظیم اقتصادی خود استفاده کند. این کریدور که انتظار می‌رود پکن را از طریق آسیای مرکزی به اروپا متصل کند، می‌تواند ژئوپلیتیک اوراسیا را به طور بنیادین مجدداً تنظیم کند، به طوری که پکن به عنوان بازیگر اصلی مسکو را کنار بزند.

۲ - ۸ - رقابت و همکاری بازیگران منطقه‌ای

در سطح منطقه ای نیز برخی تحولات جدید در منطقه چون روی کار آمدن طالبان، ژئوپلیتیک اوراسیا را در شرایط جدیدی قرار داده است. در حالی که درک مشترک از تهدیدهای امنیتی غیر سنتی همچنان محور همگرایی اعضای سازمان شانگهای می‌باشد، در این وضعیت نوظهور، بازیگران منطقه‌ای مانند هند، ترکیه و پاکستان با نیت و دستور کار متفاوت، هم در سطح دوجانبه و منطقه‌ای،

2. Multi-vector diplomacy

3. The Eurasian Economic Union (EAEU)

4. Belt and Road Initiative (BRI)

5. The Collective Security Treaty Organization

6. The Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia

1. Belt Road Initiative

(تحریم‌های شورای امنیت علیه ایران) و سیاسی (تنش با غرب) با این خواسته موافقت نمی‌شد. عضویت فعلی ایران در سازمان شانگهای بدون حق رای می‌باشد و تحقق عضویت دائم منوط به شرایطی است که طی یک یا دو سال آینده می‌بایست از سوی ایران تامین شود. این سازمان با در اختیار داشتن حجم بزرگی از ذخایر نفتی و گازی جهان قابلیت آن را دارد که در آینده به یکی از بزرگترین قطب‌های بین‌المللی اقتصادی، تجاری، سرمایه‌گذاری خارجی، انرژی و نظامی در جهان تبدیل شود. وسعت و جمعیت زیاد، منابع انرژی گسترده، سلاح‌های هسته‌ای، نیروهای مسلح، حق وتو در شورای امنیت و عوامل دیگر، به این سازمان، ظرفیت اقتصادی، سیاسی و نظامی بالایی می‌بخشد. این سازمان بزرگترین تولید کننده و مصرف کننده گاز نیز به شمار می‌رود. شانگهای سازمانی میان دولتی است که به منظور همکاری‌های چندجانبه امنیتی، اقتصادی و فرهنگی تشکیل شده است. در صورتی که عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای به طور کامل اجرایی شود، می‌تواند اثرات اقتصادی متفاوتی بر کشورهای عضو و همچنین بر سایر کشورهای دیگر داشته باشد (Nejati and Ballaghi enallo, 2022: 88).

مورد ظرفیت‌های احتمالی شانگهای برای ایران صحبت کنیم، تهران می‌تواند با انعطاف‌پذیری استراتژیک در سیاست خارجی خود، نقش مهمی در شکل‌گیری یک آگاهی منطقه‌ای در اوراسیا ایفا نموده و با تسریع در توسعه زیرساخت‌های خود و ارائه ابتکارات اقتصادی، همچنان اهمیت خود را به عنوان پل ارتباطی شرق و غرب حفظ نماید و اجازه ندهد که پروژه‌های مواصلاتی با محوریت ایران، به حاشیه رانده شوند (Hameani and Sajadpor, 2022: 85).

۱۰- شانگهای

سازمان همکاری شانگهای (SCO)^۱ در سال ۱۹۹۶ به ابتکار چین و با هدف حل مشکلات مرزی پنج کشور همسایه تشکیل شد و امروزه به پیمان منطقه‌ای بزرگی تبدیل شده است. سازمان همکاری شانگهای با عضویت چین، روسیه، قزاقستان، قرقیزستان و تاجیکستان، ازبکستان هند و پاکستان در ۱۷ سپتامبر ۲۰۲۱ با عضویت ایران در این سازمان موافقت نمود. ایران از سال ۲۰۰۵ عضو ناظر سازمان بوده و با وجود تمایل به عضویت کامل، به دلیل برخی موانع حقوقی

1 . Shanghai Cooperation Organization

صادرات ایران به سازمان همکاری شانگهای و صادرات سازمان همکاری شانگهای به ایران (میلیون دلار):^۱

بخش	صادرات ایران به شانگهای	صادرات شانگهای به ایران
غلات و محصولات زراعی	۳۵۷/۵۳	۲۴۴۸/۴۱
محصولات دامی و گوشتی	۲۹/۴۸	۷۷/۸۹
معدن و استخراج ان	۲۹۰۹۵/۶۴	۱۴۹/۰۶
صنایع غذایی فراوری شده	۹۰/۶	۷۴۳/۹۵
منسوجات و پوشاک	۳۵/۷۴	۲۰۰۴/۳۶
صنایع سبک	۹۶/۵	۸۶۸۷/۰۶
صنایع سنگین	۱۰۱۶۵/۲۵	۱۹۵۹۷/۳۹
خدمات رفاهی و ساخت و ساز	۴۷۵/۳۹	۱۹۸/۹۱
حمل و نقل و ارتباطات	۲۰۰۷/۱۴	۱۸۰۵/۴۱
سایر خدمات	۲۰۱۳/۰۸	۲۱۱۲/۰۱
مجموع	۴۴۳۶۶/۳۵	۳۷۸۲۴/۴۵

بخش	واردات ایران از شانگهای	واردات شانگهای از ایران
غلات و محصولات زراعی	۳۷/۵۶	۱۱/۴۲
محصولات دامی و گوشتی	۵/۰۲	۳/۳۹
معدن و استخراج ان	۵/۹۱	۰/۰۱
صنایع غذایی فراوری شده	۱۵/۰۹	۹/۴۴
منسوجات و پوشاک	۶۲/۰۳	۱۳/۲۵
صنایع سبک	۴۱/۳۵	۷/۹۸
صنایع سنگین	۱۹/۳۵	۴/۷۹
خدمات رفاهی و ساخت و ساز	۰/۰۰	۰/۰۰
حمل و نقل و ارتباطات	۰/۰۰	۰/۰۰
سایر خدمات	۰/۰۰	۰/۰۰

۱۱ - نهادهای اقتصادی سازمان شانگهای

سازمان همکاری شانگهای علاوه بر همکاری برای مبارزه با تروریسم، افراط‌گرایی و جدایی‌طلبی در منطقه، تلاش بلندمدتی را برای ایجاد یکپارچگی اقتصادی در کل قاره آسیا آغاز کرده است. چشم‌انداز ژئواکونومیک این سازمان، ایجاد شبکه گسترده جدیدی از جاده‌ها، راه‌آهن و بنادر است که ساحل شرقی چین را به بازارهای آسیای مرکزی، روسیه و اروپا متصل میکند و در عین حال آسیای جنوبی و غرب آسیا (خاور میانه) را نیز در بر میگیرد. بخش وسیعی از این چشم‌انداز به کمک ابتکار بلندپروازانه کمربند و راه چین، با سرمایه‌گذاری حدود ۱ تریلیون دلار در پروژه‌های متعدد برای ساخت زیرساخت‌ها، جاده‌ها، راه‌آهن و بنادر در سراسر آسیا، پیگیری می‌شود.

اندازه اقتصاد ۱۲ عضو سازمان همکاری شانگهای ۲۰/۱ تریلیون دلار معادل ۲۲/۹ درصد اقتصاد جهانی در سال ۲۰۱۹ است. چین با اندازه اقتصاد ۱۴/۲ تریلیون دلار (۷۰/۶ درصد از اندازه اقتصاد این سازمان) جایگاه کاملاً مسلط را دارد. هند، روسیه، ایران، پاکستان و قزاقستان به ترتیب با سهم: ۱۵/۲، ۸/۵، ۲/۶، ۱/۳، ۰/۹ درصد از اندازه اقتصاد سازمان، در مراتب ۲ تا ۶ قرار دارند و برای بقیه ۶ کشور عضو، سهم آن از اندازه اقتصاد سازمان همکاری شانگهای کمتر از ۱ درصد است. بالاترین و پایین‌ترین درآمد سرانه با ۱۱۶۶۲ دلار از آن روسیه و ۳۹۸ دلار از آن تاجیکستان بوده است (Iran Chamber Research Center, 2023:2).

۱۰. ترسیم نگارنده، منبع جداول: براساس نسخه‌های مختلف پایگاه داده‌های (GTAP)، نجاتی و اینالو، ۱۴۰۱.

۱-۱۱ - شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای

شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای^۱ در سال ۲۰۰۶ به منظور ارتقای همکاری اقتصادی بین کشورهای عضو و همچنین ایجاد گفتگوی جامع بین محافل تجاری سازمان در مورد مسائل تجاری و سرمایه گذاری، بر اساس تصمیم شورای سران کشورهای سازمان همکاری شانگهای تأسیس شد. شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای یک نهاد غیردولتی است که وظایف مشاوره‌ای را ارائه می‌دهد و بررسی‌های کارشناسی همکاری‌های تجاری و سرمایه‌گذاری و تعامل تجاری بالقوه در سازمان همکاری شانگهای را به انجام می‌رساند.

الف : ماموریت اصلی شورای بازرگانی سازمان همکاری شانگهای سازماندهی مشاوره‌های گسترده و ارائه توصیه‌ها و پیشنهادات مفصل به رهبران سازمان در مورد بهبود شرایط همکاری اقتصادی است.

ب : تسهیل همکاری موثر منطقه‌ای بین کشورهای عضو در زمینه‌های مورد علاقه محافل تجاری سازمان همکاری شانگهای.

ج : ایجاد همکاری مستقیم بین جوامع تجاری سازمان همکاری شانگهای.

د : سازماندهی و برگزاری نمایشگاه‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها و سایر رویدادها.

ه : همکاری و تقویت روابط با مقامات و انجمن‌های تجاری از سازمان همکاری شانگهای و همچنین سایر کشورها (Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs, 2021).

۲-۱۱ - کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری

شانگهای

کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای توسط شورای سران سازمان در ۱۲۶ کتبر ۲۰۰۵ به منظور تأمین مالی و خدمات بانکی برای پروژه‌های سرمایه‌گذاری تحت حمایت دولت‌های کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای تأسیس شد. حوزه‌های اولویت دار همکاری در کنسرسیوم بین بانکی سازمان همکاری شانگهای عبارتند از : تأمین بودجه برای پروژه‌هایی که بر زیرساخت‌ها، صنایع پایه، صنایع با فناوری پیشرفته، بخش‌های صادرات محور و پروژه‌های اجتماعی تمرکز دارند، صدور و اعطای وام بر اساس رویه‌های عمومی پذیرفته شده بانکی بین‌المللی، سازماندهی تأمین مالی پیش از صادرات برای تحریک همکاری‌های تجاری و اقتصادی بین کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای و سایر حوزه‌های مورد علاقه مشترک (Xueqing, 2021).

۳-۱۱ - باشگاه انرژی

سازمان همکاری شانگهای در سال ۲۰۰۷ متشکل از سه کشور بزرگ تولیدکننده و صادرکننده انرژی (روسیه، قزاقستان و ازبکستان) و سه کشور مصرف کننده و واردکننده انرژی (چین، قرقیزستان و تاجیکستان)، باشگاه انرژی خود را راه‌اندازی کرد. انگیزه رشد همکاری در حوزه امنیت انرژی در سازمان همکاری شانگهای، اول از همه علاقه کشورهای تولیدکننده به تأمین امنیت مسیرهای عرضه و بازارهای صادراتی و علاقه مصرف‌کنندگان به حفاظت از دسترسی به منابع انرژی است. هدف رسمی باشگاه انرژی ایجاد یک انجمن برای بحث در مورد همکاری‌ها بین دولت‌ها در حوزه انرژی، پیشنهاد پروژه‌های جدید و حل مشکلات در حمل و نقل، تولید و مصرف انرژی است. علیرغم اینکه باشگاه انرژی در حال حاضر الزام‌آور

1.The Business Council of the Shanghai Cooperation Organization (SCO)

2 .SCO Interbank Consortium (SCO IBC)

روسیه در رتبه چهارم قرار گرفت که حدود ۴ درصد GDP سازمان شانگهای در این سال را به خود اختصاص داده است. از لحاظ تجارت درون گروهی، مجموع ارزش صادرات غیرنفتی درون گروهی کشورهای عضو سازمان شانگهای در دوره زمانی ۲۰۰۳-۲۰۰۷ به طور متوسط حدود ۷۶ میلیارد دلار در سال است (Razeni and Others, 2013: 91).

نیست و هنوز نوپا محسوب می‌شود، اما چارچوب ارزشمندی برای همکاری در حوزه انرژی بین دولت‌ها فراهم می‌کند (Lengacher, 2018). کشورهای عضو سازمان شانگهای در سال ۲۰۰۷ با تولید ناخالص داخلی ۳۹۵۷ میلیارد دلار، حدود ۱۰ درصد از تولید ناخالص داخلی جهانی را به خود اختصاص داده‌اند. در این میان، ۸۱/۶ درصد از تولید ناخالص داخلی (GDP) ده کشور عضو سازمان به دو کشور چین و هند اختصاص دارد. ایران نیز با تولید ناخالص داخلی ۱۵۲ میلیارد دلار بعد از

سهم کشورهای سازمان همکاری شانگهای در کل تجارت ایران (۲۰۱۸)^۱

سهم در کل واردات ایران		سهم در کل صادرات ایران		کشورهای عضو سازمان همکاری شانگهای
درصد	میلیارد دلار	درصد	میلیارد دلار	
35/7	14,7	13/6	13,7	مجموع اعضا
24/8	10,2	9/5	9,2	چین
6/4	2,6	2/1	2	هند
0/8	0/0003	1/2	1,2	پاکستان
3/2	1,3	0/2	0/0003	روسیه
0/1	0/0005	0/1	0/0001	ازبکستان
0/2	0/0009	0/1	0/0001	قزاقستان
0	0/0003	0	0/0008	تاجیکستان
0	0/0001	0	0/0003	قرقیزستان

۱: ترسیم نگارنده، منبع جداول: براساس نسخه‌های مختلف پایگاه داده‌های (GTAP)، نجاتی و اینالو، ۱۴۰۱.

جایگاه آنها خواهند داشت. به نظر می‌رسد این سازمان‌ها منافع این بازیگران را خدشه‌دار کرده و از نفوذ آنها در این منطقه مهم و استراتژیک بکاهد. از طرف دیگر در کنار این دولت‌ها، سازمان‌ها و پیمان‌هایی نظیر سازمان همکاری و امنیت اروپا و ناتو نیز به دلایلی که ریشه در فلسفه وجودی، کارکردهای تعریف شده و ساختار تشکیلاتی آنها دارد، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان شانگهای را یک رقیب جدی ارزیابی کرده که در صدد به چالش کشیدن آنها هستند. علاوه بر چالش فرامنطقه‌ای به نظر می‌رسد چالش منطقه‌ای و درونی هم دخیل است. زیرا همان تجربه و سابقه ناامیدکننده تاریخی از همکاری‌های منطقه‌ای می‌تواند یکی از چالش‌ها باشد. اهداف و اولویت‌های متفاوت و بعضاً متعارض برخی از اعضا نیز می‌تواند از علل دیگر باشد. روابط خوبی که تمام اعضای عضو و ناظر به جز ایران با آمریکا دارند می‌تواند سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا را در رسالت خود ناکام جلوه دهد یا این که حداقل به صورت سازمان‌هایی منفعل باقی بگذارد.

یکی از مهمترین اهداف این سازمان جلوگیری از نفوذ فزاینده آمریکا در منطقه می‌باشد. ایجاد پایگاه نظامی آمریکا در ازبکستان و قرقیزستان اگر چه در آن زمان با چراغ سبز روسیه شکل گرفت ولی این تصمیم به انتخاب بین بد و بدتر تعبیر شد، چرا که روسیه می‌بایست یا آسیای مرکزی را تحت کنترل ناتو (آمریکا) قرار می‌داد، یا شاهد نفوذ افراط‌گرایان اسلام (طالبان) در میان این کشورها و ایجاد چچن دومی برای مسکو می‌گردید.

۱۲ - نتیجه‌گیری

عضویت و فعالیت ایران در آسیای مرکزی (اوراسیا) موید این مطالب است که، مخالفت با هژمون جهانی در منطقه اوراسیا و همکاری کشورهای مانند روسیه، چین و ایران در این راستا، بر معادلات جهانی تأثیر بسزایی می‌گذارد و در عین حال نظام تک-چند قطبی را به سمت چندجانبه‌گرایی سوق می‌دهد. همچنین ساختار و اهداف سازمان‌های یاد شده و عضویت ایران در آنها، با غلبه برگزانه‌های امنیتی-سیاسی، دارای ابعاد اقتصادی-سیاسی نیز می‌باشد که در صورت درک صحیح آن، فرصت‌هایی

یکی از مهمترین اهداف این سازمان جلوگیری از نفوذ فزاینده آمریکا در منطقه می‌باشد. ایجاد پایگاه نظامی آمریکا در ازبکستان و قرقیزستان اگر چه در آن زمان با چراغ سبز روسیه شکل گرفت ولی این تصمیم به انتخاب بین بد و بدتر تعبیر شد، چرا که روسیه می‌بایست یا آسیای مرکزی را تحت کنترل ناتو (آمریکا) قرار می‌داد، یا شاهد نفوذ افراط‌گرایان اسلام (طالبان) در میان این کشورها و ایجاد چچن دومی برای مسکو می‌گردید.

۱۲ - نتیجه‌گیری

عضویت و فعالیت ایران در آسیای مرکزی (اوراسیا) موید این مطالب است که، مخالفت با هژمون جهانی در منطقه اوراسیا و همکاری کشورهای مانند روسیه، چین و ایران در این راستا، بر معادلات جهانی تأثیر بسزایی می‌گذارد و در عین حال نظام تک-چند قطبی را به سمت چندجانبه‌گرایی سوق می‌دهد. همچنین ساختار و اهداف سازمان‌های یاد شده و عضویت ایران در آنها، با غلبه برگزانه‌های امنیتی-سیاسی، دارای ابعاد اقتصادی-سیاسی نیز می‌باشد که در صورت درک صحیح آن، فرصت‌هایی برای ایران در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و تجاری فراهم می‌کند. البته بایستی خاطر نشان کرد که این موافقت‌نامه‌ها بطور کامل مشکلات ایران را در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی مرتفع نخواهد کرد. زیرا با افزایش تعداد و دامنه وسیع موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی، شکل معماری سیستم تجارت جهانی و فضای تجارت بین‌الملل کشورهای در حال توسعه، به سرعت در حال تغییر است و همگرایی کشورهای مختلف در چهارچوب این توافقنامه‌ها، علاوه بر گسترش تجارت منطقه‌ای، می‌تواند به یکی از اصلی‌ترین چالش‌های سیستم تجارت جهانی در سال‌های آینده تبدیل شود. تئوری پردازان سیاسی معتقدند مهمترین چالش پیش روی سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا در سطح فرامنطقه‌ای و بین‌المللی سیاسی - امنیتی است که از سوی بازیگران عمده نظام بین‌الملل و دیگر سازمان‌های مشابه، متوجه آن است. اروپا در کنار ایالات متحده در ردیف بازیگرانی هستند که به دلایل متعدد بیشترین ناخرسندی را از تشکیل این سازمان‌ها و توسعه

جایگاه آنها خواهند داشت. به نظر می‌رسد این سازمان‌ها منافع این بازیگران را خدشه‌دار کرده و از نفوذ آنها در این منطقه مهم و استراتژیک بکاهد. از طرف دیگر در کنار این دولت‌ها، سازمان‌ها و پیمان‌هایی نظیر سازمان همکاری و امنیت اروپا و ناتو نیز به دلایلی که ریشه در فلسفه وجودی، کارکردهای تعریف شده و ساختار تشکیلاتی آنها دارد، اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان شانگهای را یک رقیب جدی ارزیابی کرده که در صدد به چالش کشیدن آنها هستند. علاوه بر چالش فرامنطقه‌ای به نظر می‌رسد چالش منطقه‌ای و درونی هم دخیل است. زیرا همان تجربه و سابقه ناامیدکننده تاریخی از همکاری‌های منطقه‌ای می‌تواند یکی از چالش‌ها باشد. اهداف و اولویت‌های متفاوت و بعضاً متعارض برخی از اعضا نیز می‌تواند از علل دیگر باشد. روابط خوبی که تمام اعضای عضو و ناظر به جز ایران با آمریکا دارند می‌تواند سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا را در رسالت خود ناکام جلوه دهد یا این که حداقل به صورت سازمان‌هایی منفعل باقی بگذارد.

برای ایران در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، امنیتی و تجاری فراهم می‌کند. البته بایستی خاطر نشان کرد که این موافقت‌نامه‌ها بطور کامل مشکلات ایران را در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی مرتفع نخواهد کرد. زیرا با افزایش تعداد و دامنه وسیع موافقت‌نامه‌های تجارت ترجیحی، شکل معماری سیستم تجارت جهانی و فضای تجارت بین‌الملل کشورهای در حال توسعه، به سرعت در حال تغییر است و همگرایی کشورهای مختلف در چهارچوب این توافقنامه‌ها، علاوه بر گسترش تجارت منطقه‌ای، می‌تواند به یکی از اصلی‌ترین چالش‌های سیستم تجارت جهانی در سال‌های آینده تبدیل شود. تئوری‌پردازان سیاسی معتقدند مهمترین چالش پیش روی سازمان همکاری شانگهای و اتحادیه اقتصادی اوراسیا در سطح فرامنطقه‌ای و بین‌المللی سیاسی - امنیتی است که از سوی بازیگران عمده نظام بین‌الملل و دیگر

سازمان‌های مشابه، متوجه آن است. اروپا در کنار ایالات متحده در ردیف بازیگرانی هستند که به دلایل متعدد بیشترین ناخرسندی را از تشکیل این سازمان‌ها و توسعه

منابع

۱. جمشیدی، محسن و کبیری، زهره (۱۴۰۱). محدودیت‌های توسعه روابط ساختاری (سیاسی - اقتصادی) ایران و چین در دهه‌ی اخیر، **فصلنامه راهبرد سیاسی**، زمستان، سال ششم شماره ۴، پیاپی ۲۳.

۲. درج، حمید و فلاحت پیشه، حشمت الله (۱۳۹۸). صف‌آرایی ایران، روسیه و چین در قبال امریکا در صفحه‌ی ژئوپلتیک اوراسیا، **مجله‌ی پژوهش‌های جغرافیای سیاسی**، بهار، سال چهارم، شماره اول، پیاپی ۱۳.

۳. دهشیری، محمد رضا و رضایی جعفری، محسن (۱۳۹۳). نومنطقه‌گرایی در سیاست خارجی ایران، **فصلنامه سیاست جهانی**، تابستان، دوره سوم، شماره ۲.

۴. رازینی، ابراهیم علی و شاهانی، فائقه و وجدانی طهرانی، هدیه (۱۳۹۲). بررسی پتانسیل تجاری میان ایران و کشورهای

عضو سازمان همکاری شانگهای (SCO) با استفاده از مدل جاذبه، **فصلنامه پژوهش‌های بازرگانی**، زمستان، شماره ۶۹.

۵. رضایی، مسعود و وثوقی، سعید (۱۳۹۵). ابعاد و محدودیت‌های روابط نظامی ایران و چین پس از برجام، **فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی**، بهار، سال هفتم، شماره ۴۵.

۶. رضایی، علیرضا (۱۴۰۰). سیاست خارجی مطلوب دولت ابراهیم رئیسی، الگوی نظم عدالت محور مبتنی بر استراتژی موازنه نرم، **فصلنامه راهبرد سیاسی**، تابستان، سال پنجم، شماره ۲، پیاپی ۱۷.

۷. علیپور گرجی، محمود و سیفی، عبدالمجید و روزبهبانی، محدثه (۱۳۹۹). جایگاه جمهوری اسلامی ایران در موازنه‌سازی نرم روسیه در قبال امریکا، **فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی**، بهار، شماره ۴۲.

۱. جمشیدی، محسن و کبیری، زهره (۱۴۰۱). محدودیت‌های توسعه روابط ساختاری (سیاسی - اقتصادی) ایران و چین در دهه‌ی اخیر، **فصلنامه راهبرد سیاسی**، زمستان، سال ششم شماره ۴، پیاپی ۲۳.

۲. درج، حمید و فلاحت پیشه، حشمت الله (۱۳۹۸). صف‌آرایی ایران، روسیه و چین در قبال امریکا در صفحه‌ی ژئوپلتیک اوراسیا، **مجله‌ی پژوهش‌های جغرافیای سیاسی**، بهار، سال چهارم، شماره اول، پیاپی ۱۳.

۳. دهشیری، محمد رضا و رضایی جعفری، محسن (۱۳۹۳). نومنطقه‌گرایی در سیاست خارجی ایران، **فصلنامه سیاست جهانی**، تابستان، دوره سوم، شماره ۲.

۴. رازینی، ابراهیم علی و شاهانی، فائقه و وجدانی طهرانی، هدیه (۱۳۹۲). بررسی پتانسیل تجاری میان ایران و کشورهای

geopolitical page of Eurasia, **Journal of Political Geography Research**, spring, year 4, issue 1, serial 13. (in Persian).

17. Farsaei, Shahram and Ghasemi, Hakim and Nawazani, Bahram (2019), Economic Opportunities of the Islamic Republic of Iran in Convergence or Eurasian Economic Union, **Central Asia and Caucasus Quarterly**, Winter, No. 108. (in Persian).

18. Jamshidi, Mohsen and Kabiri, Zohreh (1401), limitations of the development of structural (political-economic) relations between Iran and China in the last decade, **Political Strategy Quarterly**, Winter, Year 6, Number 4, Number 23. (in Persian).

19. Hamiani, Masoud and Sajjad Pour, Seyyed Mohammad Kazem (2022), Geopolitics and Eurasian Identity: Iran and the Shanghai Cooperation Organization, **Central Asia and Caucasus Studies Quarterly**, Spring, 28th year, number 117. (in Persian).

20. Iran Chamber Research Center (2023), **Iran's membership in BRICS**, Tir. (in Persian)

21. Lengacher, Jakob. 2018. **the shanghai cooperation organization energy club a collaborative future for nuclear energy**, May.

22. Nejati, Mehdi and Balaghi Inalo, Yaser (2022), Analysis of the benefits of Iran's membership in the Shanghai Cooperation Organization: a calculable public interaction approach, **Economic Research Quarterly** (Sustainable Growth and Development), Fall, Year 22, Number 3. (in Persian).

23. Razini, Ebrahim Ali and Shahani, Faiqeh and Wadjani Tehrani, Hedah (2013), Investigating the trade potential between

۸. فرسائی، شهرام و قاسمی، حاکم و نوازی، بهرام (۱۳۹۸). فرصت‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در همگرایی یا اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، **فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز**، زمستان، شماره ۱۰۸.

۹. مرکز پژوهش‌های اتاق ایران). **عضویت ایران در بریکس**، تیر.

۱۰. موسسه مطالعات پژوهش‌های بازرگانی (۱۴۰۰). **بررسی ابعاد اقتصادی و تجاری سازمان همکاری شانگهای و فرصت‌های پیش روی ایران**، دی ماه.

۱۱. نجاتی، مهدی و بلاغی اینالو، یاسر). تحلیل منافع عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای: رویکرد تعامل عمومی قابل محاسبه، **فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)**. پاییز، سال بیست و دوم، شماره ۳.

۱۲. همیانی، مسعود و سجادپور، سید محمد کاظم (۱۴۰۱). ژئوپلیتیک و هویت اوراسیایی: ایران و سازمان همکاری شانگهای، **فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز**، بهار، سال بیست و هشتم، شماره ۱۱۷.

13. Alipour Gurji, Mahmoud and Saifi, Abdul Majid and Rozbahani, Mohhaddeh (2020), the position of the Islamic Republic of Iran in Russia's soft balancing against America, **Political and International Research Quarterly**, Spring, No 42. (in Persian).

14. Business Research Institute (2021), **examining the economic and commercial dimensions of the Shanghai Cooperation Organization and the opportunities facing Iran, January**. (in Persian)

15. Dehshiri, Mohammad Reza and Rezaei Jafari, Mohsen (2014), Neo-regionalism in Iran's foreign policy, **World Politics Quarterly**, Summer, Third Term, Number 2. (in Persian).

16. Doraj, Hamid and Falahat Pisheh, Heshmatullah (2019), the alignment of Iran, Russia and China against America in the

26. Russian Union of Industrialists and Entrepreneurs. 2021. **The SCO Business Council**. November 7. <https://en.rspp.ru/activity/cooperation/the-sco-business-council>.
27. Xueqing, Jiang. 2021. SCO Interbank Consortium unveils roadmap for future growth. September 18.
28. <http://www.chinadaily.com.cn/a/202109/18/WS6145793fa310cdd39bc6a361.html>.
29. <https://chinahandsmagazine.org/2018/05/30/the-shanghai-cooperation-organization-energy-club-a-collaborative-future-for-nuclear-energy>.
- Iran and the member countries of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) using the gravity model, **Business Research Quarterly**, Winter, No. 69. (in Persian).
24. Rezaei, Masoud and Voshoqi, Saeed (2016), dimensions and limitations of military relations between Iran and China after JCPOA, **Political and International Approaches Quarterly**, Spring, 7th year, number 45. (in Persian).
25. Rezaei, Alireza (2021), the desired foreign policy of Ebrahim Raisi government, the model of justice-oriented order based on the soft balance strategy, **Political Strategy Quarterly**, Summer, Year 5, Number 2, 17 in a row. (in Persian).

